

**The Academy of Management
and Administration in Opole**

**EDUCATION DURING
PANDEMIC CRISIS :
PROBLEMS AND PROSPECTS**

Opole 2020

The Academy of Management and Administration in Opole

**EDUCATION DURING A PANDEMIC CRISIS:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

**EDUKACJA W CZASIE KRYZYSU
PANDEMICZNEGO: PROBLEMY
I PERSPEKTYWY**

Monograph

*Edited by Tetyana Nestorenko
and Tadeusz Pokusa*

Opole 2020

ISBN 978 – 83 – 66567 – 08 – 5

Education during a pandemic crisis: problems and prospects. *Monograph.* Eds. Tetyana Nestorenko & Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-08-5; pp.296, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

The Academy of Management and Administration in Opole
45-085 Poland, Opole, 18 Niedziałkowskiego str.
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers

Marian Duczmal, DrSc, Professor (Poland)
Nadiya Dubrovina, PhD., Associate Professor (Slovakia)
Yuliia Ilina, PhD., Associate Professor (Ukraine)

Editorial Board

Wojciech Duczmal, Stanislav Filip (Slovakia), Józef Kaczmarek,
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Iryna Ostopolets (Ukraine), Tadeusz Pokusa,
Jadwiga Ratajczak, Olena Shenderuk (Ukraine), Sławomir Śliwa

Publishing House:

The Academy of Management and Administration in Opole
45-085 Poland, Opole, 18 Niedziałkowskiego str.
tel. 77 402-19-00/01

Authors are full responsible for content of the materials.

© Authors of articles, 2020
© Publishing House WSZiA, 2020

TABLE OF CONTENTS

Preface	6
Part 1. Organization and management of education during a pandemic crisis	8
1.1. Changing the educational paradigm under the influence of the crisis.....	8
1.2. Organization of managerial activity of the head of a general secondary education institution in terms of a pandemic crisis.....	13
1.3. Organization of innovation policy in the field of professional training of public servants at occupational health in a pandemic crisis.....	17
1.4. Features of the organization of the educational process in quarantine: positives and negatives.....	22
1.5. Problems of higher education in the pandemic crisis conditions and ways to solve them.....	28
1.6. Experience in organizing a distance form of educational process for interns at Odesa National Medical University.....	33
1.7. Current problems and prospects of education development in the condition of pandemic crisis.....	37
1.8. Organization of distance learning in a pandemic crisis.....	42
1.9. The processes and cases of mathematics education at Ukraine in the context of the coronavirus pandemic.....	48
1.10. The features of the organization of the educational process at the university with the use of distant technologies during the pandemic period.....	54
1.11. Professional formation for the implementation of national representation in public authorities as a condition for overcoming the pandemic crisis in Ukraine.....	59
1.12. Problems of financing education in the condition of a pandemic crisis.....	63
1.13. Prospects for the development of professional advanced education in the context of the pandemic crisis	68
1.14. Ensuring the quality of training and quality organization of labour protection in quarantine: a retrospective review.....	72
Part 2. Education of preschool and school age children during a pandemic crisis	77
2.1. Practical approaches to the study of local history and culture using Internet resources.....	77
2.2. Challenges teachers of English face while introducing online learning at secondary schools of Ukraine.....	82
2.3. Conceptual principles for promoting the health of youth.....	88
2.4. Distance learning opportunities for preschool children with special educational needs.....	93

2.5. Didactic accents of organization of the distance learning in conditions of pandemic processes.....	100
2.6. Types, means and forms of social and pedagogical support for children with special needs in general secondary education institutions.....	106
2.7. Cartoons as a factor in the emotional development of children with speech pathology.....	113
2.8. Development of teachers' professional competence in the context of the pandemic crisis.....	118
Part 3. Pandemic crisis as a challenge for the higher education system.....	124
3.1. Psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of teachers and students during the quarantine period.....	124
3.2. Tertiary education under pandemic: new highs or new lows?.....	130
3.3. Conceptual principles for promoting the health of youth.....	135
3.4. Readiness of a higher education institution teacher for distance education during COVID-19 pandemic.....	141
3.5. The problem of socialization of the younger generation in the information society during the pandemic crisis.....	145
3.6. Development of soft skills of students as future teachers in conditions of crisis in society.....	151
3.7. The role of digital technologies for construction of the educational process in the conditions of a pandemic crisis.....	157
3.8. Distance learning in higher education institutions in modern conditions: advantages, disadvantages, prospects.....	163
3.9. Online education of Ukrainian students in a pandemic crisis.....	170
3.10. Analysis of distance learning experience in colleges of Sumy region of Ukraine.....	175
3.11. Contents of components of professional self-development of higher education.....	181
3.12. Socialization of students at higher education institutions in the information society.....	188
3.13. Economic education in the transition to a knowledge society: crisis challenges and problems of overcoming them.....	192
3.14. Distance learning in universities during a pandemic crisis: problems and ways to solve them.....	198
Part 4. Experience of universities' functioning in the quarantine conditions.....	203
4.1. Smart-technologies as a component of quality improvement teaching of cultural disciplines.....	203
4.2. Pandemic cultural literacy: within and beyond collaboration	

and individualization.....	208
4.3. Opportunities for distance learning of students of musician specialities in higher educational institutions.....	213
4.4. Problems and prospects of student's progress monitoring under online study of biochemistry.....	219
4.5. Methodical support of organization of independent work of future teachers of musical art in the distance learning' conditions.....	223
4.6. Experience in the use of distance systems of environmental education for the training of qualified specialists.....	229
4.7. Resource provision in social work with vulnerable contingents in conditions of a pandemic crisis.....	237
4.8. Independence as an important part of professional training of students of musical specialties in distance learning.....	247
4.9. Organization of independent educational activity of applicants for higher education according the educational-professional program "Multimodal Transport and Logistics".....	252
4.10. Students' practice in training lawyers in a pandemic crisis.....	256
4.11. Increasing the digital competence of pedagogical workers in the conditions of distance learning.....	261
4.12. Implementing distance learning methods for medical students amid a pandemic crisis.....	265
4.13. Implementing blended learning for students with EdTech.....	270
4.14. The psychohygiene in special education.....	277
Annotation.....	283
About the authors.....	293

1.5. Problems of higher education in the pandemic crisis conditions and ways to solve them

1.5. Проблеми вищої освіти в умовах пандемічної кризи та шляхи їх вирішення

Пандемія належить до глобальних проблем сучасного людства, тому що безпосередньо впливає на суспільство, історію, людину. Сьогодні вона позначилася на кожній сфері суспільного життя і від наслідків пандемічної кризи страждають усі – державна влада, великий і малий бізнес, освіта, громадяни країни. Можна сказати, що подальше функціонування всіх соціальних інституцій буде залежати від сучасних дій в умовах кризи: від усвідомленого сприймання й адекватної реакції на виклики часу, від налагодженої взаємодії зацікавлених сторін у незвичній ситуації і навіть від пошуку нових можливостей для розвитку в такий непростий час. Не обійдемося без того, що у цьому напрямку на суспільство чекають і невдалі спроби та негативні наслідки добре непродуманих програм дій, недосконалих стратегій, однак не маємо права «стояти на місці» й чекати, що хтось інший зробить нашу справу за нас.

Пандемічна криза, зумовлена поширенням COVID-19 у світі, як окремий складник доміно, приєдналася до глобальних демографічної, екологічної, духовно-моральної криз, поглибила існуючі до цього часу соціально-економічні, ментальні проблеми. Розповсюдження глобальних проблем (економіка, екологія, міграція, тепер і пандемія) іде попереду вироблення універсальних стратегій їх подолання. У зв'язку з цим, зазначає О. Корнієвський, актуалізується питання «швидкого вирішення хоча б частини цих новітніх викликів на локальному (національно-державному, максимум – регіональному) рівні» [6].

О. Кулакова підкреслює нагальність розв'язання означеної проблеми: «Вихід України із кризової ситуації суттєво ускладнюється відсутністю перспективної стратегії розвитку країни, що й породжує гострий дефіцит національної інтеграції й ідентичності. Це вимагає акцентувати увагу науки й освіти на осмисленні проблем геополітичного й духовного самовизначення держави на соціально-філософському рівні» [7]. Вона вважає за необхідне підтримувати розгортання міждисциплінарних, стикових науково-філософських досліджень з метою розробки теоретичної (наукової) концепції сучасної освіти. «Провідне значення тут, – пише дослідниця, – набуває філософсько-науковий фундамент освіти», і радить використовувати один із найважливіших ресурсів для подолання відставання – «реалізований у науці й освіті інтелектуальний потенціал» [7].

Модернізація вищої освіти в Україні вимагає подолання низки проблем, із-поміж яких найбільш актуальними є: невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції в європейський і світовий інтелектуальний простір. Фахівці також вказують на значне розширення системи вищої освіти, що відбувалося в Україні з середини 1990-х років, маючи на увазі як збільшення самої кількості вищих навчальних закладів, так і стрімке зростання загальної кількості студентів і випускників ВНЗ. Зі швидким розростанням системи вищої освіти прямо й опосередковано пов'язуються такі проблеми, як руйнування системи професійно-технічної освіти, дефіцит кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, неможливість для багатьох випускників ВНЗ знайти роботу за фахом, інфляція освітніх і професійних стандартів, надмірне навантаження на викладачів та недостатнє фінансування університетів та інші [4].

Перш ніж з'ясувати зміст вищої освіти в умовах пандемічної кризи, окреслимо головні причини її виникнення. З-поміж причин, які подають різні дописувачі, вчені у різноманітних галузях, експерти, освітяни, ми виділили головні (зовнішні і внутрішні), на наш погляд, з переліку причин С. Благодетелевої-Вовк [1]: 1) зовнішні причини: «геоекономічні, геополітичні – війна з Росією, проблеми євроінтеграції; зміна внутрішньополітичного клімату – перемога Революції гідності, суспільний запит на реформи, боротьба за владу та реваншизм реакційних кіл; недоліки інституційного розвитку – неузгоджені зміни законодавчої бази...; погіршення загальної економічної кон'юнктури – падіння ВВП;

...низький рівень оплати праці, соціального захисту освітян – проблема бідності та злиденності, примара безробіття; посилення конкуренції на ринку освітніх послуг»; 2) внутрішні причини: «...недоліки організаційної структури – жорстка ієрархічна структура, замкнена на ректора, функціональна та структурна неповнота – відсутність інформаційно-аналітичних, маркетингових служб для дослідження стану, перспектив та можливостей просування на глобальний та національний ринки освіти, недостатність ресурсів для досягнення цілей; проблеми надання послуг – низька якість освіти студентів внаслідок неспроможності розв'язання комплексу проблем освітньої діяльності; проблеми мотивації викладачів та персоналу; наявність фінансових проблем – високі витрати, низький дохід, зниження обсягів державного фінансування» [1].

Порівнявши ці дві групи причин, можемо підсумувати: якщо системі управління закладами вищої освіти «під силу» послабити вплив причин другої групи (внутрішніх), то вона майже неспроможна впливати на першу групу (зовнішні), які є глобальними і впливають незалежно від людської волі. У останньому випадку їй залишається адаптуватися до суворих реалій сучасності. Так як й це сталося у березні 2020 року, коли вища освіта була переведена на «рейки» освітньої діяльності в умовах карантину.

Далі охарактеризуємо окремі проблеми вищої освіти в умовах пандемічної кризи та спробуємо накреслити шляхи їх розв'язання, поліпшення ситуації у вищій освіті з урахуванням позитивного й негативного досвіду організації освітнього процесу під час карантину.

Виходом із погіршення пандемічної ситуації в Україні стало поширення в усіх закладах освіти дистанційного навчання, яке показало як певні зрушення, так і недоліки у проведенні освітнього процесу online. Дякуючи ентузіазму, винахідливості вчителів і учнів ЗЗСО було знайдено технічне забезпечення, продумано способи проведення різноманітних online-навчальних занять. Однак із вуст батьків учасників освітнього процесу пролунали обурення, негативні оцінки такої форми налагодження співпраці між учнями та вчителями, – у такий спосіб батьки намагалися уникнути назрілих труднощів. Чимало батьків не змогли швидко зорієнтуватися у цій освітній ситуації або ж рівень освіченості не дав їм змоги допомогти дітям у навчанні вдома.

Трохи краща ситуація склалася зі студентами, які є відносно самостійними учасниками освітнього процесу (згідно з робочими програмами половина годин навчальної дисципліни виноситься на самостійне опрацювання), відчують певну відповідальність за власне навчання та в більшості закладів вищої освіти вже працювали до пандемії online. У таких закладах було належним чином організоване дистанційне навчання, поєднане з науковими дослідженнями викладачів і студентів, перевірка й оцінювання досягнень студентів, проведення навчальних практик, реалізація організаційно-виховної роботи, проведення з ними всіх інших видів діяльності.

Однак, з-поміж загальної кількості студентів знаходяться такі, які не хочуть здобувати знання, запропоновані під час online-занять, ігнорують самостійні завдання, не виконують тестові завдання. Крім того, інформаційно-освітні середовища деяких закладів вищої освіти не вмщують достатньої кількості навчальних ресурсів для забезпечення успішного навчання їхніх студентів. Отже, зі сказаного стає зрозуміло, що не в усіх закладах вищої освіти на цей час створено умови, достатні для повноцінного забезпечення освітньої діяльності. Тому на часі робота над удосконаленням значної кількості інформаційно-освітніх середовищ ЗВО.

Іншою проблемою в умовах пандемічної кризи є «непроста ситуація» з вищою освітою, яка склалася протягом попередніх років і різко загострилася в наш час. А. Гуляницький зазначає, що з 2014 року спостерігаємо помітне падіння реального рівня життя населення, девальвацію гривні й зростання економічної нерівності. «Очевидно, – припускає він, – це ще більше послабило позиції державних університетів у конкуренції із закордонними вишами й місцевими ІТ-компаніями (останні, працюючи переважно на зовнішні ринки, пережили катаклізми порівняно безболісно й навіть певною мірою опинились у вигащі) [3]. Це призвело до виїзду за кордон науковців як молодого, так і середнього віку. У нинішніх

умовах постає питання: «Хто ж буде викладати в українських ЗВО?». Тому вважаємо, що сьогодні в країні слід створити привабливі пропозиції для працевлаштування педагогічних кадрів.

Погоджуємося з А. Гуляницьким і стосовно порушеної ним проблеми змін у навчальному процесі ЗВО («згідно з новим законом про вищу освіту в бакалаврській програмі має з'явитись варіативна складова – дисципліни вільного вибору» [3]). Дійсно, під час розробки освітніх програм для вищої школи приходиться скорочувати базові курси за спеціальністю приблизно на чверть, що означає «часткову втрату одного з козирів української вищої освіти – ґрунтовної фундаментальної підготовки» [3]. Ця підготовка спрямована на формування громадянина своєї держави й культуротворчої особистості, що виступає надзвичайно важливим у наш час.

Сьогодні ведемо мову також про виховання людини, здатної жити у світі понадскладності, нелінійності, невизначеності. Світі, в якому будь-яке «готове» знання виявляється неадекватним, і «інструкції» з ефективної цілераціональної поведінки – чи то буденної та особистісної, чи то професійно-фахової – або відсутні (оскільки однозначно передбачити хід подій у нелінійному світі неможливо), або є принципово неповними та застарілими. Виявляється, що знання та навички, яких набуває випускник ЗВО, вже не є вирішальними щодо його компетентності, – їх місце посідає скоріше вміння отримувати, створювати, формувати в собі нові («створювальні») знання та навички відповідно до обставин, що стрімко змінюються [9, с. 7; 10, с. 20].

Слушні ідеї про першочергові завдання освіти, в т. ч. і вищої, в умовах викликів COVID-19 виголосив к. філос. н., доц. кафедри соціально-гуманітарної освіти КЗ Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти М. Жук [2]. Він всі освітні виклики об'єднує навколо двох масштабних освітніх завдань: 1) у якій спосіб зробити дистанційне навчання не просто копією уроку в класі (аналогічно – заняття в аудиторії), а справжнім цифровим ресурсом, забезпечити відповідність компетентностей викладача очікуванням студента чи учня; 2) як зробити дистанційне навчання зворотнім процесом [2].

У процесі реагування на ці виклики найголовнішими, на думку вченого (і ми з ним погоджуємося в цьому), виступають вміння розв'язувати багатоцільові задачі та вміння працювати з сучасними трендами. Він актуалізує сьогодні технології колабораційного навчання (колаборація (анг. – collaboration) – це спільна діяльність у певній сфері двох або більше людей, компаній чи організацій, для досягнення спільної мети. В процесі колаборації люди або представники організацій обмінюються своїми знаннями, досвідом, корисною інформацією, навчаються, щоб у підсумку досягти згоди (консенсусу) [5]), які дозволяють вибрати собі команду та тему, над якою всі члени команди будуть цілеспрямовано працювати. У процесі такої спільної діяльності на перше місце виступає креативність – спроможність сформулювати нове бачення проблеми і відшукати її нове розв'язання.

М. Жук вказує на три особливості навчання в умовах вже існуючих суспільних викликів і такого нового виклику, як COVID-19:

1. Дистанційна освіта не є копією традиційного навчання, це вже інша модель комунікації.
2. Навчання – це процес багаторівневої комунікації.
3. Потрібно активно використовувати аналоговий досвід для прискорення процесу адаптації до нових практик [2].

Все частіше і частіше освітяни порушують питання гнучкого навчання (студент самостійно обирає предмети, які потрібні йому для його майбутньої професії) або ж говорять про формування гнучких навичок (англ. – soft skills) як у процесі навчання у ЗВО, так і впродовж усього подальшого життя.

Нещодавно, під час окреслення майбутніх векторів освіти напередодні нового навчального року, в МОН підняли питання про готовність будь-якого ЗВО до використання змішаного навчання й запропонували рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти [11]. М. Жук змішане навчання розуміє як

сукупність аудиторного, online-навчання та самостійної роботи. За ним, змішане навчання вміщує елементи гнучкого, що на практиці означає самостійний вибір студента форматів вивчення предметів вільного вибору: які він буде вивчати online, які – offline, а які – і online, і offline [2]. Стає зрозумілим, що тут йдеться вже не тільки про побудову індивідуальної освітньої траєкторії студента в контексті освітніх викликів 2020, а й про узгодження студента з викладачем зручного для нього в умовах викликів COVID-19 формату навчання.

Кожен ЗВО в умовах пандемічної кризи працює над виробленням стратегії здійснення освітнього процесу, яка буде задовольняти запити сучасних здобувачів вищої освіти. Враховуючи той факт, що ними вже є діти покоління «Z», а незабаром будуть діти покоління «Альфа», які закінчать ЗЗСО, то слід враховувати їхні психологічні особливості та освітні запити. Це діти, для яких характерними є «кліпове мислення, не здатність зосередитись і постійне відволікання», які «звикли до постійних стимулів від смартфонів та інтернету» [8]. Під час планування форм освітньої діяльності як у ЗЗСО, так і ЗВО, слід пам'ятати, що «покоління Z (10-24 років) та Альфа (0-9 років) народилися у світі, в якому алгоритми постійно змушують їх натискати, скролити і свайпати з шаленою швидкістю» [8].

З урахуванням цього ЗВО має приділити значну увагу налагодженню ефективної цифрової комунікації, а також успішній реалізації інноваційної діяльності, впровадженню спеціально відібраних інноваційних технологій. Кожен викладач, плануючи заняття, повинен продумати, як воно стосується сучасного життя студентів, які компетентності знадобляться їм у подальшому. Викладачам треба розробити такі завдання, які будуть відповідати інтересам студентів (дозволить довше утримувати їхню увагу), продумати використання під час вивчення дисциплін спеціалізованих навчальних платформ, на яких вдавалося б залучити молодих людей до навчання у звичному для них електронному середовищі (перегляд чи створення ними відео-, аудіо-, навчання через ігри, мультфільми і т. п.).

Сьогодні ми маємо потребу у випереджальній освіті, оскільки майже кожен має доступ до будь-якої інформації й успіх більше не пов'язаний просто зі знаннями. Натомість, величезного значення набуває здатність критично і творчо мислити (педагогам треба враховувати це у своїй роботі), але, як не парадоксально, розвитку саме цих вмінь і заважають технології. Тому в такій освіті слід передбачити використання сучасних інноваційних технологій, відкритих навчальних ресурсів, які здатні підсилити роботу викладачів, але одночасно варто звернути увагу на підтримку ефективних соціальних відносин, спільної комунікації між викладачами та студентами. Особливо це актуально для тих студентів, яким не вистачає стійкості, вмотивованості до самостійного навчання.

Отже, проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Пандемічна криза охопила весь світ, відчутно «торкнулася» в Україні усіх галузей. Українська вища освіта «відчула» на собі цю кризу: виникло або поглибилося чимало прямих і дотичних проблем, які потрібно вирішувати вже сьогодні.

2. Спостерігаємо суттєву еміграцію науковців і освітян з України в більш економічно розвинені країни. Тому нашій державі слід розробити систему заходів для того, щоб припинити цей емігрантський «потік», і найперше – створити для них належні умови праці.

3. Повсюдне розгортання дистанційної освіти у перспективі може привести до закриття багатьох ЗВО, жорсткої оптимізації мережі шкіл, скорочення викладачів і вчителів, загалом, втрати можливостей розвитку сфери. Та треба завжди і всім пам'ятати, що без освітянина, педагога-наставника не можливо побудувати суспільство з думаючими, комунікабельними, мудрими людьми, компетентними фахівцями в багатьох галузях, справжніми батьками-вихователями своїх дітей. Відтак вище окреслені заходи мають бути продуманими, а відповідний процес має бути розумно керованим, а не хаотичним. Тому важливим завданням є запровадження антикризового управління в освіті, зокрема у вищій, яке повинне ґрунтуватися на аналізі ситуації, причин, різновидів, діагностиці та наслідків пандемічної кризи.

4. Зрозумілим стає й те, що постпандемічний світоустрій має стати результатом консолідованого рішення, до вироблення якого треба залучати впливові міжнародні

організації, національні уряди та представників інститутів та організацій громадянського суспільства. Таке об'єднання думок навколо спільного розв'язання актуальних проблем повинно скластися й у всій освіті загалом, а у вищій зокрема.

5. Усім учасникам освітнього процесу треба звикнути до постійної найближчої невизначеності в умовах пандемічної кризи, навчитися швидко адаптуватися до існуючих у інших країнах практик, за допомогою яких можна вирішувати ті проблеми, які виникають. Також їм треба бути психологічно і морально підготовленими до всіх майбутніх викликів, у т. ч. і криз.

6. Вища освіта в сучасних умовах має стати випереджувальною, орієнтуватися на розвиток критичного мислення студентів, на формування їхнього вміння розв'язувати багатоцільові завдання, активно враховувати вже здобутий на сьогодні зарубіжний досвід і адаптувати його до існуючих потреб.

Література

1. Благодетелева-Вовк С. Вища освіта: криза як запит на антикризовий менеджмент. URL: <https://osvita.ua/vnz/reform/46984/>.
2. Виступ Жука Михайла Васильовича «Виклики COVID-19: потреба випереджальної освіти для «G-Z» та «G-A» (літня школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами)» 9 липня 2020 р.
3. Гуляницький А. Системна криза вищої освіти України: формування периферійної моделі. URL: <https://commons.com.ua/ru/pro-sistemnu-krizu-vishoyi-osviti-ukrayini/>.
4. Іщенко А. Ю. «Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України». Відділ гуманітарної політики. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>.
5. Колаборація. URL: <https://termin.in.ua/kolaboratsiia/>.
6. Корнієвський О. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi>.
7. Кулакова О. М. Криза сучасної освітньої системи: соціально-філософський аспект. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (1). С. 214-231. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40(1)_23).
8. Манкол-Бітел Н. Як навчати покоління, яке не може зосередитись. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-47391740>.
9. Мелков Ю. О. Створювальне знання в умовах невизначеності світу: гуманістичні стратегії вищої освіти. *Створювальна сила знання: матеріали 3-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта»*, 12 червня 2020 р. / Під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА», 2020. С. 7-10.
10. Нерубаська А. О. «Пандемічна» освіта в Україні: системний аспект. *Створювальна сила знання: матеріали 3-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта»*, 12 червня 2020 р. / Під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА», 2020. С. 20-23.
11. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти / Розроблені членами робочої групи за участю Науково-методичної підкомісії «Дистанційне навчання» сектора вищої освіти Науково-методичної ради МОН; за заг. ред. Є. Стадного, Є. Ніколаєва. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenvchannia-bookletspreads-2.pdf>.